

Mayıl B.ƏSGƏROV*
Sevinc S. İSMAYILOVA*

KONSEPT DAXİLİNDƏ SÖZ SIRASI XÜLASƏ

İnsan ikinci və sonrakı dillərə aid sözləri öyrəndikcə, həmin sözlər əsas yaddaşdakı tam intellekt kodlarına daxil olurlar. Bunun nəticəsində insanların yaddaşındakı tam intellekt kodlarının əksər qismi *genişlənmiş intellekt kodlarına* çevrilirlər. Bütün tam və genişlənmiş intellekt kodları konseptə çevrilmə potensialına malikdir.

Müxtəlif dillərə məxsus olan sözlərin konsept daxilindəki sırası həmin dillərin bilinmə səviyyəsindən və onlardan istifadə tezliyindən asılı olur. Ən yaxşı bilinən birinci dilə və ya ana dilinə məxsus olan sözlər konseptin nüvəsinin mərkəzində yer alır. İkinci və sonrakı dillərə aid sözlər isə, aid olduğu dilin bilinmə səviyyəsindən və həmin dildən istifadə tezliyindən asılı olaraq daha sonrakı sıralarda yer alır.

İçərisində olduğu təbii və ya süni dil mühitinin təsiri ilə insanın bu və ya digər dili bilmə səviyyəsi, eləcə də ondan istifadə tezliyi dəyişə bilər. Bu zaman həmin dillərə məxsus sözlərin konsept daxilindəki sırası da həmin dillərin bilinmə səviyyəsinə və onlardan istifadə tezliyinə uyğun şəkildə dəyişir.

Açar sözlər: *gerçəklik elementi, intellekt obrazı, natamam intellekt kodu, tam intellekt kodu, genişlənmiş intellekt kodu.*

Son illərdə dünya dilçiliyində olduğu kimi Azərbaycan dilçiliyində də istər koqnitivologiya ilə, istərsə də dilin linqvo-psixoloji problemləri ilə bağlı araşdırma və tədqiqatların sayı sürətlə artır. Bunun bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri vardır. Obyektiv səbəblərin ən başlıcası odur ki, dilin linqvo-psixoloji fenomen mahiyyəti daşdığı artıq hər kəs qəbul və təsdiq edir [Osgood, 1980: s. 23]. Məlumdur ki, diskurs, nitq, mətn, ümumilikdə dil və onun struktur vahidləri olan sözlər tamamilə fərqli linqvo-psixoloji kateqoriya və anlayışlar olsalar da, nəticə etibarilə onların hamısı tək bir məqsədə – ünsiyyət ehtiyacını ödəməyə xidmət edir.

Tam intellekt kodunun genişlənmiş intellekt koduna çevrilməsi

Müasir dövrdə biz gerçəklik vahidinin özünü (Ge_1) və ana dilindəki (birinci dildəki) adını (Ge_2) dərk etdikdən sonra, onun başqa bir dildəki adını (Ge_3) da mənimsəyirik. Gerçəklik vahidinin ikinci bir dildəki adını (Ge_3) öyrəndiyimiz anda bu adın yadda qalmasını təmin edən yeni bir intellekt obrazı ($\dot{I}O_3$) yaranır. İkinci dildəki ad (Ge_3) və onun intellekt obrazı ($\dot{I}O_3$) öz aralarında birləşir ($Ge_3 + \dot{I}O_3$) və gerçəklik vahidinin tam koduna daxil olur. Bunun nəticəsində gerçəklik vahidinin tam kodu *genişlənmiş intellekt koduna* çevrilir:

$$(Ge_1 + \dot{I}O_1) + (Ge_2 + \dot{I}O_2) + (Ge_3 + \dot{I}O_3) = K_g$$

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutu, Sosioliqviştika və psixoliqviştika şöbəsinin müdiri, filologiya elmləri doktoru, Email: E-mail: mayil62@yandex.com

* Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Dilçilik İnstitutu, Sosioliqviştika və psixoliqviştika şöbəsi, elmi işçi. E-mail: sevinc_ismayilova94@mail.ru

Bəzən insanlar gerçəklik vahidinin adını ana dilindən başqa daha 2-3 dildə öyrənir, yəni daha çox dil mənimsəyirlər. Bu zaman həmin dillərə məxsus sözlərin yadda qalmasını təmin edən intellekt obrazları yaranır və həmin sözlərlə birləşərək intellekt koduna daxil olur. Bunun nəticəsində həmin kodlar daha da genişlənir:

$$(Ge_1 + \dot{I}O_1) + (Ge_2 + \dot{I}O_2) + (Ge_3 + \dot{I}O_3) + (Ge_4 + \dot{I}O_4) + (Ge_5 + \dot{I}O_5) \dots = K_g$$

İki və daha çox dil bilən insanların əsas yaddaşındakı kodların təxminən 80-90 faizi genişlənmiş kodlardan, 5-15 faizi tam kodlardan, 2-5 faizi natamam kodlardan ibarət olur. Bu rəqəmlərə istinadən belə bir ilkin nəticəyə gəlmək olar ki, insan ikinci və sonrakı dilləri birinci dil və ya ana dili səviyyəsində öyrənə bilmir. Bəzi alimlərin qeyd etdiyi kimi *ikinci və sonrakı dillər sadəcə, ehtiyac duyulan həcm və səviyyədə öyrənilir və ya mənimsənir* [Birdsong, 2006: s. 10-11].

Bütün genişlənmiş intellekt kodları da, tam intellekt kodları kimi, sözün tam mənasında, *konsept* deyil. Bununla belə onların hər ikisi konseptə çevrilmə potensialına malikdir və konseptə çevrilməyə çox yaxındır. Bəzi tədqiqatçılar, o cümlədən də Johanne Paradis belə hesab edir ki, freym dil vahidi ilə birləşdiyi an konseptə çevrilir. Bu qrupa daxil olan alimlər həmin kodlara *söz-konsept* deyirlər [daha ətraflı bax: 16]. Biz isə bu fikirdəyik ki, sözdə ifadəsini tapan freymlər, əksər halda leksik ifadə imkanı qazanmış freymlər və ya *leksik freymlərdir*.

Hər hansı bir freymin, yaxud da tam və ya genişlənmiş intellekt kodunun konseptə çevrilməsi üçün onu əmələ gətirən elementlərin sayca artması kifayət deyil. Genişlənmiş intellekt kodunun daxilində 100 fərqli dilə məxsus söz və onların yadda qalmasını təmin edən 100 intellekt obrazı olsa belə, həmin genişlənmiş kodlar sadəcə bu səbəbdən konsept hesab edilə bilməz. Çünki bütün bu adlar da, bu genişlənmiş kodlar da, sadəcə bir gerçəklik vahidinə məxsus olur. Yəni istənilən tam və ya genişlənmiş intellekt kodu konsept deyil. Söz, xüsusilə də konkret bir gerçəklik vahidinin adı kimi çıxış edən söz konsept ola bilməz. Məna tutumunda hərtərəfli genişlənmələr baş vermədən söz konseptə çevrilmir.

Bütün bu məhdudlaşdırma və daraltmalara baxmayaraq müasir dövrdə əksər dünya dillərinə məxsus olan tam və genişlənmiş intellekt kodlarının böyük bir qismi eyni zamanda konsept statusuna malik olur [Lakoff, 1999: s. 312]. Bunun səbəbi odur ki, istənilən gerçəklik vahidi ilkin mərhələdə bir əsas xüsusiyyət əsasında dərk olunsa da, onunla daha sonrakı təmaslar nəticəsində həmin gerçəklik vahidinin bir çox digər cəhətləri, imkan və potensialları da mənimsənilir və dərk olunur. Hətta onun digər gerçəklik vahidləri ilə ortaq və ya fərqli cəhətləri də ayrıca bir xüsusiyyət kimi dərk olunub əsas yaddaşa qeyd edilir. Nəticə etibarilə ilkin mərhələdə konkret bir gerçəklik vahidinə məxsus olan intellekt kodu o qədər genişlənir ki, artıq bir gerçəklik vahidini deyil, gerçəklik vahidləri qrupunu və ya silsiləsini ifadə edir. Freymin konseptə çevrilməsi deyərək məhz bu proses nəzərdə tutulur. Bu səbəbdən də istənilən intellekt kodu konseptə çevrilmə potensialına malikdir və onların əksər qismi bu potensialdan istifadə edərək konseptə çevrilir.

Müasir dövrdə freymin konseptə çevrilməsi prosesi o qədər sürətlə baş verir

ki, hal-hazırda istənilən bir dildə konseptlərin, yoxsa tək bir gerçəklik vahidini ifadə edən sözlərin daha çox olması haqqında müzakirələr aparılır. Biz isə, sadəcə bunu deməklə kifayətlənirik ki, *konsept çoxsaylı gerçəklik vahidlərini ifadə edən tam və ya genişlənmiş intellekt kodudur*.

Verilən bu izahat və ya şərhlər əsasında “*bütün ümumi isimlər konseptdir*” kimi düşünmək yanlışdır. Əslində ümumi isimlər çoxsaylı əşya və varlıqları ümumi şəkildə ifadə etdiyinə görə konseptlərə çox yaxındır. Amma konsept ola bilmək üçün bu sözlər aid olduğu dil daxilində çox vacib və əhəmiyyətli bir mənə daşmalıdır.

Bəzən tək bir gerçəklik vahidinə aid olan söz, birbaşa və ya dolayısı ilə çoxsaylı gerçəklik vahidlərini, onlar arasındakı əlaqə və münasibətləri ifadə etməklə yanaşı, müxtəlif metaforaların da yaranmasında iştirak edir [Lakoff, 1989: s. 108]. Məsələn, *iyənə* ayrılıqda götürülmüş bir gerçəklik vahidinin, tikiş tikməyə xidmət edən bir əşyanın adı kimi yaranmışdır. Daha sonra tibbi əşyanın bir hissəsi də belə adlandırılmışdır. Bu adın təbiət üzərinə köçürülməsi ilə qızılgülün, böyürtkənin, akasiya ağacının tikanlarına da bəzən *iyənə* deyilir və “*iyənəsi əlimə batdı*” kimi ifadədən istifadə olunur. Bəzən bir adamla kobud danışmağa da “*onu iyənəlmək*” deyilir. Yaxud da məqsədyönlü şəkildə acı sözlər söyləyib kimisə incidən şəxs bəzən “*iyənəsini vurdum*” kimi deyimdən istifadə edir. Bu kimi faktlar bir daha sübut edir ki, istənilən gerçəklik vahidinin adını ifadə edən söz konseptə çevrilmə potensialına malikdir. *İynə* sözü hələ tam təşəkküllü konseptə çevrilə bilməsə də, bu yolda müəyyən qədər irəliləyə bilmişdir.

Konsept gerçəklik vahidləri silsiləsini ifadə edən mürəkkəb linqvo-psixoloji strukturdur və onun 1) *nüvəsi* bir spesifik və ya bir neçə identik leksik freymdən, 2) *nüvəətrafi zonası* yaxın və ya bənzər gerçəklik vahidlərinə aid olan leksik freymlər çoxluğundan, 3) *periferiyası* isə nüvədə, yaxud da nüvəətrafi zonada yer alan freymlər ilə az və ya çox dərəcədə səsləşən çoxsaylı leksik freymlər silsiləsindən ibarət olur. Bəzi konseptlərin nüvəsində, nüvəətrafi zonasında və periferiyasında müstəqil konseptlər və ya alt konseptlər də yer ala bilər.

Konsept daxilindəki söz sırasının dilin bilinmə səviyyəsindən asılılığı

İnsanın əsas yaddaşında mühafizə edilən genişlənmiş intellekt kodu və ya konsept daxilində bilinən dillərin sayı qədər söz sıralanır. Bu sözlərin sırası, birbaşa olaraq həmin insanın bu dilləri bilmə səviyyəsindən asılı olur. Ümumi qayda belədir ki, ən yaxşı bilinən birinci dilə və ya ana dilinə məxsus olan söz həmişə genişlənmiş intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində yer alır [müqayisə et: 6]. Süni ikidillilik və çoxdillilik mühitində öyrənilən ikinci və sonrakı dillərə məxsus sözlər isə, heç vaxt genişlənmiş intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində yer ala bilmir [müqayisə et: 7]. Həmin sözlər dilin bilinmə səviyyəsinə və işlənmə tezliyinə uyğun olaraq *daha sonrakı sıralarda* yer alır.

Təbii şəraitdə yaranan ikidillilik və çoxdillilik bu ümumi qaydadan istisna təşkil edir. Məsələn, Parisdə yaşayan ərəb, Londonda yaşayan hindli, Moskvada yaşayan ləzgi, Bakıda yaşayan tat, talış və başqaları anadan olduğu gündən eti-

barən evdə öz milli dili ilə, bayırda isə region dili ilə təmasda olursa, onlar təbii ikidillilik mühitində yaşayırlar. Belə təbii mühitdə milli dilə, yoxsa region dilinə məxsus sözün intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində yer alması, birbaşa olaraq real vəziyyətdən və fərdi davranışlardan asılıdır.

Ailə daxilində yalnız milli didə danışan uşaqlarda çox vaxt milli dilə məxsus sözlər intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində, region dilinə məxsus sözlər isə sonrakı sırada yer alır. Evdə həm milli, həm də region dilində danışan ailələrin uşaqlarda isə intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində körpəlik və ilkin uşaqılıq çağında milli dilə məxsus sözlər, yetkin yaşlarda isə region dilinə məxsus sözlər yer alır [Kecskes, 2007: s. 14]. Bəzi hallarda belə ailələrə məxsus uşaqlarda bir gerçəklik vahidinə məxsus olan intellekt kodunun nüvəsində milli dilə adi söz, digər gerçəklik vahidinə məxsus intellekt kodunun nüvəsində isə region dilinə məxsus olan söz yer alır. Belə uşaqların sərbəst nitqində müxtəlif dillərə məxsus olan sözlər növbələşə bilir: yəni təbii ikidillilik mühitində dil açan azyaşlı uşaqların qurduğu bir cümlə daxilində bəzi sözlər milli dildə, bəzi sözlər isə region dilində ola bilər. Daha sonrakı yaşlarda belə “hibrid” cümlələrə demək olar ki, rast gəlinmir [Cantone, 2007: s. 136].

Bəzi hallarda isə Parisdə yaşayan ərəb, Londonda yaşayan hindli, Moskvada yaşayan ləzgi, Bakıda yaşayan tat, talış və başqaları anadan olduğu gündən etibarən daha çox region dili ilə təmasda olurlar. Onlar öz milli və ya ana dillərində demək olar ki, ünsiyyət qurmurlar. Belə hallarda onlar üçün birinci dil ana dili deyil, region dili, yəni fransız, ingilis, rus və ya Azərbaycan dili olur. Bu zaman onların əsas yaddaşında mühafizə edilən genişlənmiş intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində ana dilinə məxsus olan söz deyil, region dilinə məxsus olan söz yer alır. Qeyd etdiyimiz kim, insan hansı dili daha yaxşı bilir, genişlənmiş intellekt kodunda və ya konseptdə ilk sırada həmin dilə məxsus olan söz dayanır. Daha zəif bilinən dillərə aid sözlər daha sonrakı sıralarda durur.

Konsept daxilindəki söz sırasının dildən istifadə səviyyəsindən asılılığı

İçerisində olduğu təbii və ya süni dil mühiti ikidilli və çoxdilli insanların bu və ya digər dildən istifadə tezliyinə və bu da öz növbəsində onların həmin dili bilmə səviyyəsinə birbaşa təsir edir. Parisdə yaşayan ərəb, Londonda yaşayan hindli, Moskvada yaşayan ləzgi, Bakıda yaşayan tat, talış və başqaları əksər halda evdə öz milli dillərində danışirlar. Buna baxmayaraq, mühitində yaşadıkları region dili onlar üçün aparıcı dil olur. Həmin şəxslər hər cür yeniliklə bağlı informasiyanı öz milli dillərində deyil, region dilində alırlar. Bu səbəbdən də onların nitqindəki yeni sözlərin əksər qismi məhz region dilinə məxsus olur [Danesi, 1999: s. 37]. Bəzən həmin sözlərin öz milli dillərindəki qarşılığı bu şəxslərə, ümumiyyətlə, məlum olmur. Onlar ailə daxilində milli dillərində danışanda belə, region dilinə məxsus olan yeni sözlərdən istifadə edirlər.

Müvəqqəti və ya daimi şəkildə yad ölkədə və əcnəbi dil mühitində tək yaşayan və öz dilində ünsiyyət qurmaq imkanı olmayan şəxslər öz milli dilindən izolyasiya şəraitində olurlar. Belə şəxslər ilk dəfə təmasda olduqları bütün əşya,

varlıq və hadisələrin adını, müxtəlif anlayışları ifadə edən sözləri öz milli dillərində deyil, məhz mühitində olduqları region dilində eşidir və öyrənirlər. Əgər onlar, peşəkar dilçi deyillərsə, bu əşya, varlıq və hadisələrin öz milli dillərində necə adlandığı bu şəxsləri qətiyyənlə maraqlandırmır [Larsen-Freeman, 2007: s.774-775]. Çünki həmin anda bu şəxslərin öz milli dillərində ünsiyyət qurmaq və ya həmin əşya, varlıq, hadisə, anlayışlar haqqında məlumat vermək kimi bir ehtiyacı olmur.

Əcnəbi dil mühiti ikidilli və çoxdilli insanları məcbur edir ki, onlar hər zaman mühitində olduqları dildən istifadə etsinlər [Kroll, 2005: s. 76]. Məsələn, milliyətcə udin olan bir şəxs orta təhsilini Qəbələdə Nij kəndində almışdır. Moskvada İ.M.Seçenov adına tibb universitetində oxumuş, aspirantura və doktoranturanı da orada bitirmişdir. Bu şəxs 20 il əvvəl Lixtenşteyndən olan bir xanımla evlənmişdir. Həmin vaxtdan etibarən Lixtenşteyndə Vaduz şəhərində yaşayır və həkim işləyir.

Son 20 il ərzində həmin şəxs sadəcə alman dilində danışmışdır. Bu illər ərzində yaranan bütün yeni texnika, texnologiya, sosial anlayış və davranışların adını bu şəxs sadəcə alman dilində bilir. Digər dillərində, o cümlədən də udin, Azərbaycan və ya rus dilində onların necə adlanması heç vaxt bu şəxsi maraqlandırmamışdır.

Təbii ikidillilik və süni çoxdillilik mühitində böyüyən və yaşayan bu şəxsin bütün həyatı boyunca onun əsas yaddaşındakı intellekt kodlarının 80-90 faizi genişlənmiş kodlardan, 5-15 faizi tam kodlardan, 2-5 faizi natamam kodlardan ibarət olmuşdur. İki və daha çox dil bilən bütün insanlarda bu faiz nisbətləri təxminən eynidir. Yeganə fərq genişlənmiş intellekt kodlarının nüvəsində yer alan sözlərdə və 5-15 faiz təşkil edən tam kodlarda müşahidə olunur.

Haqqında bəhs edilən bu şəxsin təbii ikidillilik mühitində böyüdüyünü nəzərə alaraq belə deyə bilərik ki, ilkin uşaqlıq və orta məktəb illərində bu şəxsin beynində olan genişlənmiş intellekt kodlarının və konseptlərin nüvəsində Azərbaycan dilinə məxsus sözlər yer almışdır. Bu da ola bilər ki, ilkin uşaqlıq dövründə onun beynindəki genişlənmiş intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində udin dilinə məxsus sözlər, orta məktəb illərində isə, mütləq şəkildə Azərbaycan dilinə məxsus sözlər yer almış olsun. Ona görə ki, orta təhsil dövrü istənilən şəxsin əsas yaddaşının formalaşdığı və təfəkkürünün sürətlə inkişaf etdiyi dövrdür [müqayisə et: 14]. Nij kəndindəki orta məktəblərdə təhsil Azərbaycan dilindədir. Deməli bu şəxsin orta təhsil dövründə Azərbaycan dili onun üçün aparıcı rola malik olmuşdur . Yəni həmin dövəndə:

- aparıcı dil olan Azərbaycan dilinə məxsus sözlər həmin şəxsin genişlənmiş intellekt kodunun nüvəsini ələ keçirmiş, yəni onun əsas yaddaşdakı kodların 80-90 faizini təşkil edən genişlənmiş intellekt kodlarının və ya konseptlərinin nüvəsində, həmin dövrdə aparıcı rola malik olan Azərbaycan dilinə məxsus sözlər Ge_2 mövqeyində olmuşdur;

- bu şəxsin əsas yaddaşında aparıcı dil olan Azərbaycan dilinə məxsus sözlər digər dillərdəki sözlərdən daha çox olmuşdur, yəni onun əsas yaddaşındakı intel-

lekt kodlarının 5-15 faizini təşkil edən tam intellekt kodlarında da Ge₂ mövqeyində məhz Azərbaycan dilinə məxsus olan sözlər yer almışdır.

Haqqında bəhs edilən bu şəxsin ali təhsil illərində, eləcə də aspirantura və doktorantura təhsili aldığı dövənlərdə onun əsas yaddaşındakı intellekt kodlarının və ya konseptlərin nüvəsində rus dilinə məxsus sözlər yer almışdır. Ona görə ki, istənilən təhsil dövrü hər bir şəxsin əsas yaddaşının və təfəkkürün təkmilləşdiyi dövrüdür [müqayisə et: 8]. Moskvada ali təhsil, aspirantura və doktorantura təhsili rus dilində aparılır. Deməli bu şəxsin ali və yüksək ixtisas təhsil aldığı dövənlərdə rus dili onun üçün aparıcı rola malik olmuşdur. Yəni həmin dövəndə:

- aparıcı dil olan rus dilinə məxsus sözlər bu şəxsin əsas yaddaşındakı genişlənməş intellekt kodlarının nüvəsini ələ keçirmiş, yəni əsas yaddaşdakı kodların 80-90 faizini təşkil edən genişlənməş intellekt kodlarının nüvəsində, həmin dövərdə aparıcı rola malik olan rus dilinə məxsus sözlər Ge₂ mövqeyində olmuşdur;

- bu şəxsin əsas yaddaşında aparıcı dil olan rus dilinə məxsus sözlər digər dillərdəki sözlərdən daha çox olmuşdur, yəni əsas yaddaşdakı kodların 5-15 faizini təşkil edən tam intellekt kodlarında da Ge₂ mövqeyində məhz rus dilinə məxsus olan sözlər dayanmışdır.

Haqqında bəhs edilən bu şəxsin diş həkimi işlədiyi son 20 il ərzində onun əsas yaddaşındakı intellekt kodunun və ya konseptin nüvəsində alman dilinə məxsus sözlər yer almışdır. Ona görə ki, Lixtenşteyndə və onun Vaduz şəhərində ünsiyyətin bütün formaları yalnız alman dilində reallaşır. Deməli bu şəxsin son 20 illik iş həyatında alman dili onun üçün aparıcı rola malik olmuşdur. Yəni həmin dövəndə:

- aparıcı dil olan alman dilinə məxsus sözlər həmin şəxsin əsas yaddaşındakı genişlənməş intellekt kodunun nüvəsini ələ keçirmiş, yəni onun əsas yaddaşındakı kodların 80-90 faizini təşkil edən genişlənməş intellekt kodlarının nüvəsində, həmin dövərdə aparıcı rola malik olan alman dilinə məxsus sözlər Ge₂ mövqeyində olmuşdur;

- bu şəxsin əsas yaddaşında aparıcı dil olan alman dilinə məxsus sözlər digər dillərdəki sözlərdən daha çox olmuşdur, yəni əsas yaddaşdakı kodların 5-15 faizini təşkil edən tam intellekt kodlarında da Ge₂ mövqeyində məhz alman dilinə məxsus olan sözlər qərar tutmuşdur.

Bu kimi faktlar sübut edir ki, ikidilli və ya çoxdilli insanlar üçün hansı dil aparıcı dil statusu qazanırsa, həmin dövəndə onların əsas yaddaşındakı tam intellekt kodları daxilindəki söz də, genişlənməş intellekt kodunun nüvəsindəki söz də məhz həmin dilə məxsus olur.

Uzun müddət əcnəbi dil mühitində yaşayan və bir çox anlayışları məhz bu dildə mənimsəyən şəxslər nə vaxtsa öz milli dilində həmin şeylər haqqında danışmaq istəsələr, onlar əksər halda əcnəbi dilə məxsus sözlərdən istifadə edirlər. Xüsusilə xaricdə və əcnəbi dildə mühəndis, iqtisadçı, həkim və başqa dəqiq elmlər üzrə təhsil alıb öz vətəninə dönən şəxslərdə ilkin dövənlərdə bu kimi hallara daha çox rast gəlinir [Sanz, 2005: s. 43].

Bunun başlıca səbəbi odur ki, həmin şəxslər uzun müddət məhz həmin dilin hakim olduğu dil mühitində yaşayırlar. Təbii olaraq həmin dil bu insanlar tərəfindən daha dərinlən öyrənilir və eyni zamanda böyük işlənmə tezliyi qazanır. Nəticə olaraq həmin insanların əsas yaddaşındakı tam kod daxilindəki tək söz və eyni zamanda genişlənmiş intellekt kodunun nüvəsindəki əsas söz məhz həmin dilə məxsus olur.

Aparılan araşdırma aşağıdakı nəticələrə gəlməyə əsas verir:

1. Konsept bənzər gerçəklik vahidləri silsiləsini ifadə edən, *nüvəsi, nüvətrafi zonası və periferiyası* olan mürəkkəb linqvo-psixoloji strukturdur.

2. Müxtəlif dillərə aid sözlərin konsept daxilindəki sırası və yeri, ilk növbədə bu dillərin bilinmə səviyyəsindən asılıdır.

3. Tez-tez istifadə edilən dilə məxsus söz ön sırada, az istifadə olunan dilə məxsus söz isə arxa sırada yer alır.

4. Dili bilmə səviyyəsi və ondan istifadə tezliyi dəyişəndə, konsept daxilində həmin dilə məxsus olan sözün sırası da dəyişir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əsgərov M.B. Linqvo-psixologiya və ya dilin psixologiyası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011,308 s.

2. Əsgərov M.B. Linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsi. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015, 192 s.

3. Birdsong, D. Age and second language acquisition and processing: A selective overview // Gullberg, M. & Indefrey, P. (Eds.). The cognitive neuroscience of second language acquisition. – Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell Publishing, – 2006. – Pp.9–49.

4. Cantone, K.F. Code-switching in Bilingual Children (Studies in Theoretical Psycholinguistics). – Springer, 2007. – 276 p.

5. Danesi, M. Analyzing cultures: An introduction and handbook /, M. Danesi, P Perron. – Indianapolis: Indiana University Press, – 1999. – 413 p.

6. Gullberg, M. The cognitive neuroscience of second language acquisition / M.Gullberg, P.Indefrey (Eds.). – Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell Publishing, – 2006. – 348 p.

7. Javier, R.A. The bilingual mind: Thinking, feeling and speaking in two languages / R.A. Javier. – Springer, 2007. – 154 p.

8. Kecskes, I. Cognitive Aspects of Bilingualism / I. Kecskes & L. Albertazzi (Eds.). – Springer, 2007. – 362 p.

9. Kroll, J.F. Handbook of bilingualism: Psycholinguistic approaches / Kroll, J.F. & de Groot, A.M. (Eds.). – New York: Oxford University Press, – 2005. – 588 p.

10. Lakoff, G. More than Cool Reason: A Field Guide To Poetic Metaphor Author / G.Lakoff, M.Turner. – Chicago and London: The University of Chicago Press, – 1989. 237 p.

11. Lakoff, G. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought /G.Lakoff, M.Johnson. –New York: Basic Books, – 1999.– 640 p.

12. Larsen-Freeman, D. Reflecting on the cognitive-social debate in second language acquisition // The Modern Language Journal. – 2007. – Vol. 91. – Pp.773–787.

13. Osgood, Ch.E. Psycholinguistik / Ch.E. Osgood. – Darmstadt, – 1980. – 242 s.

14. Pavlenko, A. Bilingualism and thought // Kroll, J.F. & de Goot, A.M. (Eds.). Handbook of bilingualism: psycholinguistic perspectives. – Oxford: Oxford University Press, – 2005. – Pp.433–453.

15. Sanz, C. (Ed.). Mind and content in adult second language acquisition // Methods, theory, and practice. – Georgetown, DC: Georgetown University Press. – 2005. – 322 p.

16. https://sites.ualberta.ca/~jparadis/paradis_keynote_AP%20copy.pdf

WORD ORDER WITHIN A CONCEPT

SUMMARY

When a person learns words related to a second and subsequent language, these words enter into *complete intellect codes*. As a result, most of the complete intellect codes stored in people's memory become *extended intellect codes*. All complete and extended intellect codes have the potential to become concepts.

The order of words within the concept belonging to different languages depends on the level of knowledge of these languages and the frequency of their use. Words belonging to the first or native language are in the center of the core of the concept. Words related to the second and subsequent languages are located in the following ranks depending on the level of knowledge of the language to which they belong and the frequency of use of these languages.

A person's level of knowledge of a particular language, as well as the frequency of its use, may change under the influence of the natural or artificial language environment in which he or she finds himself or herself. At the same time, the order of the words within the concept belonging to these languages also changes depending on the level of knowledge of these languages and the frequency of their use.

Key words: *element of reality, image of intellect, incomplete intellect code, complete intellect code, extended intellect code.*

ПОРЯДОК СЛОВ ВНУТРИ КОНЦЕПТА

РЕЗЮМЕ

Когда человек изучает слова, связанные со вторым и последующими языками, эти слова входят в *полные коды интеллекта*. В результате этого большинство полных кодов интеллекта, имеющиеся в памяти людей становятся *расширенными кодами интеллекта*. Все полные и расширенные коды интеллекта потенциально могут стать концептами.

Порядок в концепте слов, принадлежащих разным языкам, зависит от уровня знания этих языков и частоты их использования. Слова, принадлежащие первому или родному языку, находятся в центре ядра концепта. Слова, относящиеся ко второму и последующим языкам, располагаются в следующих рядах в зависимости от уровня знания языка, к которому они принадлежат, и частоты использования данными языками.

Уровень знания человеком того или иного языка, а также частота его использования могут меняться под влиянием естественной или искусственной языковой среды, в которой он находится. При этом порядок расположения в концепте слов, принадлежащие этим языкам, также меняется в зависимости от уровня знания этих языков и частоты их использования.

Ключевые слова: *элемент действительности, образ интеллекта, неполный код интеллекта, полный код интеллекта, расширенный код интеллекта.*